

”ПОВОРОТ ДО МАТЕРІАЛЬНОГО”: ПЕРЕДМОВИ, СУТНІСТЬ, ЗНАЧЕННЯ

Дарина Андросова-Байда
Дніпропетровськ

Від народження до смерті: життєві цикли речей

Гуманітарні науки в другій половині ХХ ст. настільки чутливо реагували на численні “зсуви” та “повороти”, що сам феномен методологічного/пізнавального зсуву/повороту неодноразово ставав об’єктом дослідницької уваги. Відтак сьогодні під терміном “поворот” ми розуміємо якісні зміни в системі виробництва, передачі й способах репрезентації наукового знання, які супроводжуються змінами в теорії та практиці пізнання, провокують появу нових поглядів на об’єкт, нові визначення предметних областей дослідження¹.

Великий вплив на сучасні гуманітарні студії має так званий “поворот до матеріального” (material turn), який порушує питання необхідності розширити наше розуміння історії як науки про людей у часі через включення до кола уваги проблеми не-людського існування².

За влучним зауваженням Вебба Кіна, в умовах нової політичної економії, що прагне до зображення сучасності в термінах глобальних матеріальних сил і локальних значень, соціальним аналітикам, які є в’язнями

¹ Зверева Г. И. Роль познавательных “поворотов” второй половины XX века в современных российских исследованиях культуры // Выбор метода : Изучение культуры в России 1990-х годов : сб. науч. статей. М.: 2001. – С. 11.

² Доманська Е. Речі як Інші // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. К., 2006. Вип. 2. Ч. 1. С. 126.

дихотомії між “матеріальним” та “символічним”, щодалі важче обирати методологічну платформу для досліджень³.

Необхідність вироблення нових способів розуміння, усвідомлення й аналізу речової складової соціального буття серед іншого пов’язана зі змінами статусу речей у системах суспільних взаємодій. Ці дійсно колосальні зміни чудово ілюстровані Е.Тоффлером у роботі “Шок майбутнього” (1970). Дослідник зокрема презентує цікаву спробу нової періодизації культурного поступу людства за 5000 років, одиницею якої стає середній життєвий цикл у 62 роки (весь період, таким чином, містить 800 відрізків). Аналізуючи новачії, які виробило, запровадило до обігу й до яких адаптувалося людство за той чи той проміжок часу, Тоффлер зауважує, що з 800 відрізків повні 650 людство провело в печерах, можливістю ефективною передачі інформації від одного покоління до іншого людина користувалася упродовж останніх 70 відрізків, навички ефективного вимірювання часу розвиваються протягом останніх чотирьох відрізків. Натомість більшість усіх матеріальних благ, якими сучасна людина користується в повсякденному житті, є продуктом останнього, 800-го відрізка⁴.

Зміни в усвідомленні місця й ролі речей у соціокультурних просторах спровокували формування нового погляду на сутність речей, внаслідок чого сучасні соціологи визначають річ як фізичний об’єкт, оплутаний павутинням смислів⁵. Ці смисли багато в чому визначають долю тієї чи іншої речі, адже значення кожної з них зумовлює особливості того процесу, який у сучасних соціальних теоріях має назву *соціалізація речі*. Невипадково річ врешті-решт отримує сольну партію в багатоголосі актантів соціальних дій, адже сучасні *material studies* є результатом визнання факту, що матеріальні об’єкти не тільки створюють декорації для людської діяльності, але, будучи інтегрованими в неї, активно впливають на перебіг подій⁶. Більше того, у свідомості сучасних дослідників поступово кристалізується впевненість у тому, що річ, крім усього іншого, бере безпосередню участь у процесі само- та ідентифікації людини, легітимізує її, маркує зміни й підтримує її, виступаючи гарантом її стабільності⁷. Паралельно з постійним зростанням інтересу до світу неживих об’єктів усе частіше лунає запитання про те, чому

³ Keane W. Semiotics and the social analysis of material things // *Language & Communication*. 2003. Vol. 23. P. 409.

⁴ Тоффлер Э. Шок будущего: пер. с англ. М., 2002. С. 25.

⁵ Вахштайн В. Социология вещей и “поворот к материальному” // *Социология вещей* : сб. статей / под ред. В. Вахштайна. М., 2006. С. 16.

⁶ Gosden Ch., Marshall Y. The cultural biography of objects // *World Archaeology*. 1999. Vol. 31 (2). P. 169.

⁷ Доманська Е. Речі як Інші. С. 127.

ж річ тривалий час була винесена за межі наукового зацікавлення. Зокрема Б. Ольсен, замислюючись над цим питанням, погоджується з думкою Ж. Лефевра про таку інтегрованість речей у наше життя, що ми навіть часто не помічаємо їх, адже часто очевидність є найкращою схованкою⁸.

З огляду на це доречним видається застосування біографічного методу для вивчення “життєвого шляху” *матеріальних* об’єктів. Адже дійсно, кожний артефакт має свою долю – спадкоємний ланцюг неповторних подій, у перебігу яких можна простежити те, що І. Гофман визначив як *триваюча біографія*⁹.

Визнання права речей на власного біографа стало новацією для західної думки (яка, вважає Дж. Ірвін, довго розділяла не тільки знак і матеріальний світ, але й тіло і свідомість¹⁰), утім у країнах Сходу ми можемо знайти багато прикладів поважного ставлення людини до речі, інколи ця уважність визначає певні ментальні особливості. Так, шанобливе ставлення до речей у японській культурі зумовило формування унікального бачення предметного світу в космоцентричній перспективі, завдяки чому відбувається його міфологізація та поетизація¹¹.

В. Мазурик ілюструє цю особливість японської культури на прикладі одного з необхідних предметів чайного ритуалу – чайної чашки. Дослідник зауважує, що до чашки ставляться як до живої істоти – їй дають ім’я й *уважно стежать за її біографією, записуючи її на стінках скриньки*, у якій чашка зберігається, загорнута в шовк. Особливу увагу приділяють біографи будь-яким змінам у зовнішності чашки, оскільки розбита чашка підлягає реконструкціям, на позначення яких розроблена ціла низка відповідних термінів. Так, “вставними зубами” (іреба) називають золоті пломби, якими заповнюються *відколи*, а золоті прожилки, які залишаються після склеювання тріщин спеціальним розчином, цінуються не менше, ніж шрами на тілі воїна¹². Показово, що біографія чашки є важливою складовою розрахунку її вартості – В. Мазурик наголошує, що на аукціонах вартість чашки без скриньки (а відповідно, без біографії, бо ж саме на стінках скриньки ведеться

⁸ Olsen B. Material Culture after Text: Re-Membering Things // Norwegian Archaeological Review. 2003. Vol. 36. No. 2. P. 94.

⁹ Гофман И. Закрепление форм деятельности // Социология вещей. С. 102.

¹⁰ Irvine J. T. When talk isn't cheap: language and political economy // The Matrix of Language : Contemporary Linguistic Anthropology. Westview Press, CO. P. 258.

¹¹ Предисловие // Вещь в японской культуре / сост. Н. Г. Ангарины, Е. М. Дьяконова. М., 2003. С. 4.

¹² Мазурик В. П. Чайная чашка и ее функции в японском чайном действе (тяною) // Вещь в японской культуре. С. 137.

літопис чашкового життя – таку чашку зазвичай називають “голою”) або з “бідною” особистою історією значно знижується¹³.

У традиціях Заходу довгий час без загрози бути звинуваченими у фетишизмі річчю могли цікавитися тільки археологи (та й ті, як зазначає Б. Ольсен, не поспішали надати гідного статусу матеріальним об’єктам, перебуваючи під гіпнозом “дискурсивних шумів”). Таким чином, дослідження біографії речі обмежувалося констатацією зміни в морфологічних і функціональних ознаках предмета. Об’єкту при цьому надавалася роль пасивного, інертного матеріалу, з яким хоча й траплялося щось, але це “щось” жодним чином не залежало від самого предмета, бо кожна новація у формотворенні, кожна зміна в діапазоні функціональної користі була наслідком волевиявлення суб’єкта (символічно, що цей підхід обертався навколо поняття *корисного життя (use-life)* речі¹⁴).

Отже, тривалий час річ сприймалася як інструмент (те, що вироблено людиною, те, чим людина користується), і це віддзеркалено в термінах “*речетворення*”, “*речекористування*”. “Активність” речі, її дієвість спершу приписувалося тільки вузькій “спільноті” “сильних речей”¹⁵ (тих, які брали участь у ритуальному дійстві). Але розвиток технологій змістив акценти, запровадивши в сучасні повсякденні практики велику кількість речей, які не тільки “діють”, але й “проявляють характер” (пригадаємо тільки проаналізований Б. Латуром випадок із дверним довідником, який “страйкує”)¹⁶. Одним із наслідків *material turn* стало закріплення за речами статусу *самостійних актантів*, яким людина *делегує* певні види діяльності.

Сьогодні річ для біографа стає об’єктом *індивідуалізації*, оскільки, на думку прибічників *material turn*, кожен артефакт є носієм тих ознак, наявність яких дозволяє розглядати його в якості суб’єкта соціальних взаємовідносин. Так, Р. Харре пропонує власне бачення категорії “матеріальний об’єкт”, який виступає неживим індивідуумом, що існує в просторі і часі та здатний до взаємодії з людськими істотами¹⁷. При цьому автор наголошує: перетворення матеріального об’єкта на об’єкт соціальний відбувається

¹³ Там само. С. 151.

¹⁴ Gosden Ch., Marshall Y. The cultural biography of objects. P. 169.

¹⁵ Топоров В. Н. Вещь в антропоцентрической перспективе (апология Плюшкина) // Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического: Избранное. М., 1995. С. 11.

¹⁶ Латур Б. Где недостающая масса? Социология одной двери // Социология вещей. С. 199-222.

¹⁷ Харре Р. Материальные объекты в социальных мирах // Социология вещей. С. 118.

шляхом включення матеріального предмета в наратив¹⁸. Ця думка співзвучна з позицією В. Топорова, згідно з якою мова виступає не лише посередником у міжлюдській взаємодії, але зв'язує людину з усім, що є у світі й що може мати вираження в мові¹⁹.

Індивідуалізація речей ставить під сумнів традиційне для західної думки отождолення речі з товаром (річ як предмет, що має певну споживачську й обмінну вартість). Найкращим шляхом подолати видиме протиріччя між індивідуалізованою та товаризованою річчю І. Копитовф вважає визнання існування *моральної економіки*, яка приховується за *об'єктивною економікою* (тією, що виявляється в зримих угодах купівлі-продажу). При цьому він зауважує, що непомітність моральної економіки в ринкових відносинах Заходу, яка втілюється в ставленні до можливого продажу речі як до єдиного індикатора її товарного статусу, є радше проявом культурної короткозорості, унаслідок якої непомітним стає той факт, що саме неможливість продажу надає предмету ауру відстороненості від буденного та повсякденного²⁰. Цей процес автор називає *унікалізацією*, наголошуючи, що градієнт унікалізації коливається від речей настільки маловартісних, що вони взагалі не наділяються міною вартістю, до речей, чия товаризація є суспільно забороненою (наприклад, державні музейні колекції).

Серед можливих способів відстежування життєвого шляху тієї чи тієї речі І. Копитовф на прикладі автомобіля виокремлює можливість дослідження його технічної й економічної біографії. При цьому під технічною біографією дослідник розуміє перелік усіх робіт з ремонту, профілактики, удосконалення, інформація про які зазвичай зберігається в ремонтній відомості²¹. Економічну біографію автомобіля можна відстежити за змінами між початковою вартістю, ціною при повторних продажах, швидкістю падіння вартості, залежністю вартості від криз, а також за переліком типових видатків на утримання машини²².

Вартим уваги видається також феномен “штучної” біографії, адже в сучасному світі не бракує речей, які насправді проживають не своє життя. Для експлікації поняття “підробка” скористаємося визначенням Н. Гудмена, який під підробкою (у його випадку йшлося про підробку витвору мистецтва) розуміє об'єкт, що безпідставно претендує на те, щоб мати

¹⁸ Там само. С. 121.

¹⁹ Топоров В. Н. Вещь в антропоцентрической перспективе. С. 7.

²⁰ Копытофф И. Культурная биография вещей: товаризация как процесс // Социология вещей. С. 135; 140.

²¹ Там само. С. 138.

²² Там само. С. 138–139.

історію створення оригінального витвору²³. Інколи приклади подібних біографій мають масовий характер, а певні “легенди” можуть навіть претендувати на статус визначників певної доби. Наприклад, у сучасних практиках дизайну інтер’єрів розповсюдженим явищем є так звані “штучні бібліотеки”, під які потенційні клієнти виділяють окремі кімнати, але наповнюють їх незвичним контентом: полиці книжкових шаф і стелажів заповнюються муляжами книг. Оскільки послуга створення “штучних бібліотек” користується неабияким попитом, існують цілі організації, у профілі діяльності яких зазначається, що вони спеціалізуються на виробництві муляжної книги.

А втім, ідея несправжньої бібліотеки не є новою. У книзі І. Рат-Вега знаходимо опис фальшивої частини бібліотеки французького економіста й державного діяча XVIII ст. Анн Робера Жака Тюрго, яка складалася з дерев’яних позолочених макетів неіснуючих книг відомих авторів. На думку Рат-Вега, Тюрго в такий спосіб наслідував жарт Франсуа Рабле, якому приписують винахід глузування над недолугими писакками через присвоювання їм ненаписаних творів²⁴. Прикметно, наскільки відмінними є мотиви, що спонукали господарів до створення штучних бібліотек: від окреслення кола обраних, які могли зрозуміти й оцінити смисл подібного жарту до намагань приєднатися до кола обраних шляхом створення псевдоінтелектуальних просторів.

Отже, коли ж починається життя речі? Коли ідея про її створення (а звідси, і певний прообраз її зовнішнього вигляду, спектру її функціональних призначень тощо) виникає в голові її винахідника? Або тоді, коли вона отримує своє фізичне втілення і тому стає власником певної сукупності ознак, за якими її можна вирізнити з-поміж тисяч інших предметів? Чи, може, тоді, коли вона знайде свого власника, тобто *актуалізується*, отримує певну роль у соціальних практиках, виконуючи роль *актанта* соціальних дій, якому *делеговано* певну кількість обов’язків (а деколи й певну кількість прав)? Багато в чому позиція біографа речі в цьому питанні зумовить вибір дослідницького методу, визначить пріоритетні напрями дослідження.

На наш погляд, доцільним видається визнання факту народження речі *тривалим процесом*, основними періодами якого є *ідея*, *створення* (реалізація ідеї), *актуалізація* (упровадження речі у світ соціальних взаємовідносин і смислів, її вмонтовування в соціальну систему). Такий підхід до проблеми

²³ Goodman N. Languages of Art. An Approach to a Theory of Symbols. Indianapolis. NY., 1968. P. 122.

²⁴ Иштван Рат-Вег. Комедия книги: пер. с венг. М., 1987. Інтернет-ресурс: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Rat_Veg/07.php.

народження речі дозволяє найповніше розкрити її *соціальний, культурний капітал* – якості, що визначають потенційні можливості певної речі в системах взаємодії з іншими речами, людиною, суспільством. Аналіз *культурного капіталу* дозволяє прогнозувати майбутнє речі (у тому числі через порівняння життєвих шляхів інших речей зі схожим культурним капіталом), визначати перспективи її соціальної кар'єри, навіть розрахувати ймовірну тривалість життя (цей розрахунок є, до речі, важливою складовою сучасних маркетингових досліджень). Корисною категорією в дослідження життєвих циклів речей є відслідковування динаміки їх статусів, сукупність яких у часовому просторі складає історію соціальної кар'єри речі (об'єктом подібного аналізу може виступати як окрема річ, так і узагальнений образ певного предмета).

Тривалість життя речі сьогодні визнається важливим аспектом дослідження її біографії. Водночас певне занепокоєння дослідників усе ще викликає термін “тривалість” і можливості його застосування як характеристики неживих об'єктів. Не спростованою донині залишається теза А. Бергсона про те, що речі самі по собі позбавлені тривалості, натомість те, що ми волиємо розуміти як їх тривалість, насправді є результатом нашої уваги до них в різні моменти нашої тривалості, коли ми зауважуємо певні зміни в речах. Таким чином, саме наша свідомість надає матеріальним об'єктам певну тривалість, у якій начебто реалізується певна послідовність подій²⁵.

Визнання часу (а точніше, часових меж існування предметів) одним із центральних аспектів дослідження життєвого шляху речей передувало відмові від категорії *use-life* як єдиного смислового ядра подібних студій. Так, Рут Тріггем у своєму дослідженні будинків неолітичної доби зазначає, що визнання матеріального об'єкта індивідуальною, динамічною сутністю вимагає особливої уваги до часового аспекту в дослідженні його життєвого шляху. Разом з тим дослідниця акцентує увагу на тому, що часові характеристики не обмежуються тривалістю життя конкретного будинку, але передбачають відстеження генетичних міжпоколіннєвих зв'язків (аналіз попередніх і наступних поколінь речей, історію зміни поколінь, засоби збереження пам'яті про попередні покоління)²⁶.

²⁵ Бергсон А. Материя и память // Бергсон А. Собр. соч. В 4 тт. Опыт о непосредственных данных сознания; Материя и память. Т.1. М., 1992. С. 107.

²⁶ Tringham R. Archaeological houses, households, housework and the home // The Home: Words, Interpretations, Meanings, and Environments / eds. by D. N. Benjamin, D. Stea, D. Saile. Aldershot, 1995. P. 98.

Серед факторів, які визначають, скільки “проживе” річ, варто виокремити макро-, мезо- та мікросоціальні. До *макросоціальних* факторів у цьому випадку ми відносимо особливості соціальної системи, у яку вмонтовано ту чи ту річ. Як слушно зауважує І. Копитов, виробництво передбачає не тільки процес фізичного створення предмета, але і його маркування в координатах культури як речі певного роду²⁷. Ця думка співзвучна з позицією А. Шюца, який зазначав, що спосіб використання речей у тій чи тій спільноті виступає поряд із принципами побудови взаємовідносин з іншими людьми, природою й світом надприродного, важливим аспектом формування певного образу життя²⁸. Для аналізу життєвих циклів речей корисною видається категорія *допустимості*, запропонована Р. Харре для позначення широкого розмаїття способів, якими може використовуватися один і той самий матеріальний предмет²⁹. Кожен з цих способів, маючи контекстуальну обумовленість, окреслює певну межу діапазонів можливих функціональностей речі. При цьому єдність репертуару для учасників інтеракцій створюється системою легітимізованих меж і регламентованих способів користування (Харре застосовує поняття *граматика*, але в понятійних словниках інших дослідників досить часто на позначення цієї системи зустрічається термін *синтаксис*).

Однією з ознак сучасного суспільства споживання є наростання темпу змін моди, що призводить до швидкого падіння конкурентоспроможності речі в її боротьбі за своє місце в системах соціальної взаємодії через свідоме запровадження планових змін нових поколінь речей (пригадаємо хоча б щорічну зміну моделей так званих “іміджевих” гаджетів).

Прикметно, що на позначення цієї тенденції ще в першій половині ХХ ст. був запроваджений термін “плановане застарівання”, під яким сьогодні розуміють виробництво товару, чия застарілість наперед визначена виробником. Як результат, речі знецінюються й застарівають швидше, ніж зношуються, у зв’язку з чим визначальною характеристикою сучасного споживання стає регулярне оновлення речей, яке перманентно реалізується споживачем у вічній гонитві за недосяжним ідеалом – тим, який Ж. Бодрийяр визначає терміном “зразок-модель”³⁰. За таких умов відбуваються докорінні зсуви у співвідношенні життєвих циклів людей і речей.

²⁷ Копитов І. Культурная биография вещей. С. 134.

²⁸ Шюц А. Равенство и смысловая структура социального мира // Социологический журнал. 2002. № 4. С. 8.

²⁹ Харре Р. Материальные объекты в социальных мирах. С. 124.

³⁰ Бодрийяр Ж. Доиндустриальная вещь и индустриальная модель // Бодрийяр Ж. Система вещей: пер. с франц. и сопроводит. статья С. Зенкина. М., 1999. С. 148-151.

Для доіндустріального суспільства характерною була ситуація, коли життя декількох поколінь людей проходило повз мовчазний погляд одного покоління речей. У постіндустріальній культурі в межах життя однієї людини відбувається калейдоскопічна зміна поколінь речей. За виразом Ж. Бодрийяра, раніше людина була ритмічною мірою всіх речей, натомість сьогодні самі речі задають людині свій дискретний ритм – вони раптово виникають і виходять з ладу, не встигаючи постаріти, просто поступаючись місцем новим поколінням речей³¹.

На пострадянському просторі до числа перемінних у формулі розрахунку динаміки статусу речей слід додати ще одну, оскільки великий вплив на формування взаємовідносин між власником і річчю мала насаджувана десятиріччями “дефіцитарна ідеологія”. “Дефіцитарною”, на думку С. Неретіної та О. Огурцова, слід вважати ту ідеологію, яка формує предметний простір без урахування реальної різноманітності потреб людини й можливих способів їх задоволення³².

Вартим уваги видається також аналіз взаємовпливів між динамікою циклів життя речей і людей, адже швидкий темп розвитку нових технологій, поява цілих класів нових речей, беззаперечно, відіграли важливу роль у соціокультурних зсувах. Цікавими вбачаються міркування П. Гуревича про взаємозв'язок між тривалістю почуттів та розвитком новітніх комунікаційних мереж. Автор відстоює думку, що недовговічність сучасного кохання не в останню чергу пов'язана з можливостями надшвидкого обміну інформацією між закоханими (мовляв, середньовічні закохані мали набагато більше шансів померти раніше від свого почуття, ніж наші сучасники)³³. Ці роздуми близькі до позиції А. Джелла, який наполягав на тому, що об'єкти мистецтва мають розглядатися як соціальні фактори, оскільки вони конструюють поле соціальної діяльності в спосіб, що був би неможливим за умови їхнього неіснування³⁴.

На наявності зв'язку між скороченням термінів речекористування та зменшенням тривалості людських взаємовідносин також наголошує Е. Тоффлер. Аналізуючи феномен “плинності речей” у житті сучасної людини, він указує на супутні процеси трансформації комунікаційних мереж, запроваджуючи зокрема поняття “модульної людини”, особливістю якої є побудова системи відносин “обмеженої участі”³⁵, у рамках якої суб'єктів

³¹ Бодрийяр Ж. Система вещей. С. 173.

³² Неретина С. С., Огурцов А. П. Реабилитация вещи. СПб., 2010. С. 6.

³³ Гуревич П. С. Бог паразитических преобразений // Тоффлер. Шок будущего. С. 10-11.

³⁴ Цит. за: Gosden Ch. Marshall Y. The cultural biography of objects. P. 173.

³⁵ Тоффлер Э. Шок будущего. С. 111–115.

цікавить не особистість співрозмовника, але певні точки дотику спільних інтересів (автор використовує цікаву аналогію з вилкою й розеткою: мовляв, сучасна людина не сприймає співрозмовника в цілому, але підключається до одного з модулів його особистості).

Певні орієнтири подальшого життєвого шляху покладаються на річ шляхом надання їй статусу подарунка. Узагалі, феномен дарування є корисною категорією для біографа речей, оскільки саме в подарунку найяскравіше проявляє себе теза К. Госдена та І. Маршал про те, що будь-які зміни в житті людей і предметів тісно зв'язані одна з одною, відбуваються в умовах взаємовпливу й за умови паралельного розгляду, значно збільшують інформативність щодо життєвих шляхів одна одною. Не дарма феномен подарунків повсякчасно привертає увагу дослідників. Акт дарування отримує численні смислові навантаження: він розглядається і як різновид економічної угоди, і як спосіб встановлення та підтримки соціальних зв'язків. Дійсно, на відміну від товару, який не передбачає встановлення довготривалих стосунків між продавцем і покупцем (власне, відчужуваність товару), подарунок у багатьох культурах виступає засобом зміцнення соціальних зв'язків, сприяє встановленню довготривалих взаємовідносин³⁶. Використовуючи термінологію І. Копитоффа, акт дарування можна розглядати як один зі способів унікалізації речі, що, без сумніву, провокують еволюцію значень, які зрештою творять і підтримують історію життя речі.

До мезосоціальних факторів слід віднести особливості класу речей, до якого належить предмет, біографію якого ми досліджуємо.

Серед іншого нас має цікавити аналіз спадковості речі в залежності від матеріалу, з якого вона зроблена. У цьому випадку нас цікавить такий аспект "матеріалознавства", як соціокультурні характеристики різних матеріалів, які безперечно, впливають, на соціальну долю речей (порівняємо хоча б асоціативні ряди, що виникають унаслідок міркувань над словосполученнями "дубовий стіл" і "пластиковий стаканчик": варто погодитися, що з-поміж інших характеристик ці міркування будуть містити певні прогнози щодо довговічності першого й недовговічності другого предмету). Матеріал часто визначає не тільки тривалість життя предмету, але й інші аспекти майбутньої біографії речі, зокрема її статус (не дарма ми поділяємо матеріали на "благородні"/"неблагородні", "високоякісні"/"низькопробні" і т. ін.). А втім, спадкове благородство матеріалу існує тільки в рамках певної культурної ідсології³⁷, тож із часом уявлення про "благородство" того чи того матеріалу можуть змінюватися.

³⁶ Докладніше див.: Gregory C. Gifts and Commodities. London, 1982.

³⁷ Бодрийяр Ж. Система вещей. С. 44.

Певний евристичний потенціал у межах біографічних досліджень предметів несуть також інші ознаки предмету як-от: форма, колір, мобільність, зручність у користуванні тощо. Динаміка змін зовнішнього вигляду предметів може впливати (і впливає!) на тривалість їхніх життєвих циклів. У цьому ключі однією з особливостей сучасних виробничих систем слід визнати зростання ролі дизайну, який за ХХ ст. пройшов шлях від художнього вдосконалення вже створюваних на виробництві речей до визначника “морфології” предметів, яких ще навіть не існує у світі. За спостереженнями С. Неретіної й О. Огурцова, саме завдяки дизайнерам ми сьогодні не їздимо на автомобілях, схожих на карету, і маємо великий вибір різноманітних настільних ламп, серед яких прямі аналоги гасниць (а саме їх форму довгий час повторювали електролампи) існують, здається, заради чіткої примхи створити стилізований дизайн приміщення³⁸.

Сукупність мікросоціальних факторів зумовлена тим, які взаємовідносини склалися в речі з її власником, а також тим, наскільки успішно річ виконує перелік делегованих їй повноважень. Отже, мікросоціальні фактори складаються з подій *приватної історії* речі.

Певні обмеження на діапазон емоційних проявів власника щодо речей накладаються, звичайно, особливостями певної культурної парадигми. Так, західна культура воліє дивитися на “занадто теплі” відносини між людиною й неживим об’єктом крізь призму феноменів “фетиш”, “фетишизм”. Ця ситуація досить часто викликає обурення прибічників new material studies. Зокрема Б. Ольсен, аналізуючи розбіжності в оцінюванні взаємовідносин у системах “людина – людина”, “людина – річ”, задається питанням, чому нас так непокоїть усе те, що виходить за рамки людської взаємодії – те, що можна охарактеризувати відносинами між нами та цим (between ‘us’ and ‘it’)³⁹.

Оскільки річ існує тільки за умови своєї потреби (коли річ перестає бути потрібною, її викидають (*символічна смерть*) або знищують (*фізична смерть*)), на мікросоціальному рівні тривалість її життя безпосередньо пов’язана з частотою й інтенсивністю її комунікацій з власником та іншими речами, які разом з нею складають єдину систему. Слід наголосити, що застосування терміну “комунікація” стосовно взаємовідносин між людиною і річчю або між речами не є випадковим, оскільки користування річчю завжди передбачає певну “відповідну реакцію”, отже *процес взаємодії можна розглядати як двосторонній*, що робить можливим застосування

³⁸ Неретина С. С., Огурцов А. П. Реабилітація вещи. С. 572.

³⁹ Olsen B. Material Culture after Text: Re-Membering Things. P. 95.

поняття “комунікація”. Отже, *кризові періоди* в біографії речі найчастіше пов’язані з ослабленням зв’язків у комунікативних мережах, учасником якої виступає річ.

Таким чином, життєві цикли речей пов’язані з періодами актуалізації (тобто залученість речі в систему суб’єкт-об’єктних взаємин), забуття (адже “потрібність” речі – найголовніший фактор її життєздатності), реактуалізації (повторне залучення). Певною мірою цей життєвий маршрут може бути пов’язаний із запропонованими І. Копитовим періодами товаризації та унікалізації.

Задля аналізу взаємовпливу макро-, мезо- і мікрофакторів варто звернутися до роздумів Г. Зіммеля про співвідношення світів, у яких він наполягає на тому, що окремі сфери (системи) світу самі по собі також є окремими світами, у яких зміст життя приймається, упорядковується й переживається згідно з особливими, тільки їм притаманними законами. Своє бачення Г. Зіммель ілюструє на прикладі поняття “дім”, який відіграє подвійну категоріальну роль, оскільки він, з одного боку, має власну своєрідну структуру, яка характеризується замкненістю, а з іншого, – він є лише одним із моментів життя, як сам по собі, так і для тих, хто в ньому живе⁴⁰.

Але якщо Г.Зіммель бачив можливість співіснування світів у моделі “світ у світі, який є частиною світу” тільки для найбільш значимих культурних галузей життя⁴¹, то для нас ця модель здається придатною для аналізу життєвих циклів будь-якого матеріального предмету.

У кожному разі спроби охарактеризувати евристичні можливості концепту тривалості життя речі лише окреслюють можливі напрями у творчих пошуках біографів матеріальних об’єктів. Найважливішим завданням *material studies* видається формування свідомої позиції людства щодо проблем співіснування з довкіллям, подолання орієнталізму та патерналізму як засадничих моделей взаємовідносин зі світом речей⁴². Можливо, знайдуться захисники антропократії, але авторіві більш близька

⁴⁰ Зіммель Г. Женская культура // Зіммель Г. Избранное. В 2 тт. М., 1996. Т. 2. С. 256–259.

⁴¹ Там само. С. 256.

⁴² Орієнталізм – парадигма відносин між людиною й навколишнім середовищем, яка базується на принципах антропократії та характеризується експлуатаційним ставленням до нелюдського. Патерналізм – парадигма відносин між людиною й навколишнім середовищем, що постулює як засадничий принцип протекціоністського ставлення до об’єктів. Докладніше див.: Gísli Pálsson. Human-Environmental Relations: Orientalism, Paternalism and Communalism // Nature and Society / ed. by Ph. Descola and G. Pálsson. London; N.Y., 1996. P. 63–81.

позиція С. Неретіної й О. Огурцова, які артикують взаємозв'язок між ставленням людини до світу неживих об'єктів і ставленням людини до себе та собі подібних (уявлення людей про речі як про об'єкти, які припустимо ламати, спалювати, розбивати тощо, провокують подальше проектування цих засад на себе, що зумовлює формування сприйняття людського життя як чогось занадто маловартісного, аби цінувати його)⁴³.

---

⁴³ Неретина С. С., Огурцов А. П. Реабилитация вещи. С. 706.